

PL 480
G
31
24
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

P464

Nash Jezik

Dup

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 3

БЕОГРАД, 1970.

САДРЖАЈ

	Стр.
	Страна
1) Олга Ристић, Однос основе и наставака <i>-овати, -исати, -ирати</i> глагола страног порекла	131—161.
2) Др Живојин Станојчић, Прилог тумачењу конструкција типа <i>глад ме</i> и сл.	162—168.
3) В. Михајловић, Диј. <i>цџбрен</i> — постан (<i>unfettig</i>) — етимолошки есеј	169—170.
4) Мирослав Б. Николић, Дистрибуција облика инстр. сингулара заменица: <i>ја, он/оно, она, ко, што, тај/то</i>	171—186.
5) Језичке поуче	187—193.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1970.

ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ КОНСТРУКЦИЈА ТИПА ГЛАД МЕ И СЛ.

Тип конструкције навођен је и пре, било само у класификацији (Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 407), било у вези са објашњењем других појава, тачније — у вези са употребом акузатива или генитива у њима (И. Стевовић, НЈ н. с. XVI, 1—2, Београд 1967, 78—83). Оба пута, на одговарајући начин али узгред, наговештена је могућност њиховог везивања за конструкције са ингресивним глаголом *стати*, одн. *стојати*. У овоме чланку то се везивање тумачи. При томе полази се од оних структура које се у граматикама дају као стандардне, а анализирају се оне које представљају динамички (дијалекатски или архаични) слој у стилу писаца.

1.

Велика нормативна граматика српскохрватског језика, одређујући природу граматички безличних реченица са психолошким субјектом у акузативу, наводи три примера реченица у којима су именице што се логичком субјекту приписују — прилошки употребљене. То су реченице: *Било га је стид*. — *Страх ме је било*. — *Било га је срамота*¹. Ове је именице наводила и Граматика Т. Маретића, пре њега Синтакса Б. Даничића², а други граматичари овим именицама, у датој функцији, додају још и именице *воља*, *жеља*, *брига* (На од-

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1969, 89.

² Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb 1963³, 422, 453, и Б. Даничић, *Српска синтакса*, Београд 1858, 406—407 (где се дају још и *скрб* и *милина*).

мору може радити што ју је воља)³. Привлачи пажњу чињеница да се ова структура у граматицима јавља као ограничена на наведене именице, које су све у сфери исказивања унутрашњих, најчешће духовних стања.

За нас је у овоме односу битна прилошка функција датих именица, као важна компонента процеса који тумачимо, па ћемо рећи да се у прилошком предикату, за приписивање одређене особине субјекту у акузативу, употребљавају именице које су способне да се понашају као глаголске речи. Тиме се ствара могућност да се сви процеси који зависе од глаголске природе схвате као поуздано основани. Уз речено — следеће језичке чињенице:

(а) Дате безличне реченице се психолошким субјектом у акузативу, са лексичким ограничењем на побројане именице, несумњиво су обележене природом устаљених израза.

(б) Оваква њихова природа, због природе глаголског елемента пре свега, а и по себи, садржи могућност „развијања“ израза, а то значи да садржи могућност поновне његове продуктивности.

Као и свако враћање, било у области лексике, било у синтакси, сигурно је да и ово, сада као однос устаљеног израза и подновљене структуре, иде најпре у стилске особине, па тиме, када се проучава, — у лингвистичку стилистику, одн. у проучавање оних немерљивих померања у језичком остварењу која имају или изгледе да се развију у језику, или да нестану са појединим писцем.

2.

У приповедачком језику М. Настасијевића, нпр., а испитиван је језик збирки *Хроника моје вароши* и *Из тамног вилајета* (Београд 1938, стр. 1—155 и 33—177, скр.: Хр и ТВ), врло је честа употреба безличне реченице са елементима које чине именица са функцијом прилошког предиката и субјекат у облику акузатива. А она се јавља у два вида —

³ Brabec — Hraste — Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1961⁴, 230.

(а) као реченица-израз, са именицама *стид*, *жеља*, *брига* и *страх*:

Стид ме, можда у себи носим могућност слична гада (ТВ 105). — *Можда такав будем кад ме дивља која жеља* (ТВ 105). *Ако су, шта ме брига* (ТВ 115). — *Тада ме страх беше* то себи признати (ТВ 126). — *Али ни бриге вас*, кад је Кача ту (ТВ 157). — *Не знам и није ме брига* (ТВ 41). —

— када лексичке јединице, које су бројно ограничене, управо том својом особином језичком осећању намећу утисак уобичајеног; и

(б) као реченица-развијени израз, са именицама лексички неvezаним, тј. неvezаним искључиво за дате и увек исте именице са значењем унутрашњих (духовних) стања, него са неограниченом у датом пољу (стања) валентношћу:

Можда такав будем кад ме глад (ТВ 105). — *Али, пу-сто, језа ме* (ТВ 147). — *А ја не могу, гроза ме* (ТВ 169). — *За чудо скине ми се терет, нити ме гроза* (ТВ 141). — *Као пилад заокупе, да ме жалост погинуће недужни* (ТВ 162). — *А радост ме што је гломазан* (ТВ 145). — *Сумња ме све већа, језа* (Хр 24). — *Нада ме чика Јанка ћу наћи* (ТВ 88). — *Чисто те туга пуцати* (ТВ 113). — *Туга би ме било дирнути* (ТВ 38). — *Па ме туга казивати више* (ТВ 36). — *Стрења ме да ли сам кадар обавити* (ТВ 35). — *Ове вечери кад записах, предосећање ме*, срешћу га (ТВ 92). — *У срцу чежња ме за њим* (ТВ 88). — *Бунило ме неко и мука* (ТВ 114) —

— када лексичка слобода датим структурама враћа могућност неограничене употребе, избацујући их из реда петрифицираних језичких средстава, али намећући новоштокавском језичком осећању утисак неубичајеног. Наравно, лексичка слобода њихова не значи излажење њихово из сфере именица које у прилошком предикату имају способност да се понашају као глаголске речи. Апсолутно је немогуће да се на месту именице у прилошком предикату појави каква стварна именица, али уместо *стид*, *страх* и др., као именица са значењем унутрашњег духовног стања, јавља се и именица *глад*,

која иако значи стање, никако нема духовних садржаја (осим када је у метафори), а отвара могућност да се јаве и многе друге, сличне, које проширују употребу структуре овога типа.

3.

Ако је синтаксичко-семантички чинилац који проузрокује разбијање израза могуће извести из способности сваке апстрактне именице да се у предикату појави са прилошком функцијом, тј. да се веже за глагол, и тако укључи у саставне делове дате структуре неограничен број именица (пored наведених, нпр., *још и мука, дивљење, зебња, чуђење, патња, бол, свраб, грижа, вриска, кукање, плач, смех* итд.), остаје да се утврде и други унутрашњи и екстралингвистички чиниоци њиховог постојања у језику датог писца.

У групу првих чинилаца (односи у самој структури), поред поменуте способности сваке апстрактне именице да се веже за глагол (прилошки на првом месту), сигурно спада и способност да се дата веза морфолошки проширује по устаљеном генеративном типу. Показано на примеру, то значи да ће структура са обележјем израза:

жеља ме

додавањем атрибутских секвенци 1, 2, 3 ... употребљеној апстрактној именици:

(1) дивља (2) која жеља ме

— управо таквим проширењем бити на путу да се „разбије”, и да из области устаљеног израза пређе у област продуктивне конструкције. У таквој конструкцији, као што је природно, могућност употребе појединих њених чланова без лексичких ограничења много је већа. Морфолошко „разбијање”, које је у духу језика (или у сагласности са генеративним моделом језика) први је услов за даље процесе ове врсте. А један од њих је и ширење употребе појединих лексема у прилошком делу предиката, о којем смо напред говорили. За све ово, савсим је ирелевантно да ли је употребљена именица која се ставља у везу са психолошким субјектом сама или има допуну било које врсте.

Овај основни, унутрашњи или структурни, однос сасвим природно потпомогнут је екстралингвистичким чиниоцима. У њих спада (а) дијалекатска база, (б) контакт пишчев са старијом фазом језика која је забележена у писаном документу и (в) контакт пишчев са којим другим језичким типом. Овако разложени чиниоци своде се у пракси на један када је реч о овоме писцу, јер се сви интегришу у архаичнији слој књижевног језика, који се лако уочава као такав у контексту уобичајеног саопштења. Зато је, поред очигледног поступка архаизације текста, који је морао бити повезан са познавањем и усвајањем примера језика архаичније фазе као што је: Све шенице, да те је милина, нпр. из језика Б. Радичевића (Б. Даничића, Србска синтакса, Београд 1858, 407), нужна и претпоставка о постојању дијалекатске фазе као једног од услова за обнављање продуктивности израза у питању. А ослонац у дијалекатској бази различној од основне могућно је потврдити већ и самом чињеницом да је писац, иако Горњемилановчанин, рођен и одрастао у породици дошљака, која је мигрирала преко југоисточних области, где је дата конструкција обичан, дакле — продуктиван тип израза.⁴ Као таквом, „разбијена“ конструкција није му била необична, као што му нису били необични ни лексички елементи тога типа (*јабаницја*, *ћир*) и морфолошки (непроменљиви облик придева: *федерли-кочије*, *голубли-крила*; суфикс *-че*: *девојче*) који за народни говор његовог родног места нису типско обележје.

4.

Но, и поред тога што су и (а) односи у самој структури и (б) ослонац у екстралингвистичкој основи несумњиви чиниоци у разбијању устаљеног израза, и као такви део динамичног слоја у језику М. Настасијевића, тешко би само њихов утицај објашњавао читав, врло сложен, прелаз израза у

⁴ А. Белић наводи уобичајен пример са апстрактном именицом *жал*: *да ме неје жал* (Дијалекти источне и јужне Србије, ОКА — Београд 1905, 400), а Гл. Елезовић пример с апстрактном именицом *сумња*: *Сумња ме да седим сама код куће*, која без обзира на семантику једнакост са речју *страх* ипак чини друкчију, и другу, лексему, в. *Речник косовско-метохиског дијалекта*, СДЗБ V, Београд 1935, II, 284.

продуктивну структуру. Пресудни фактор у промени могао је бити само онај који је, уз квалитативне услове (семантичко-синтаксичку једнакост у служби), имао могућност да делује и као маса примера. Такав количински чинилац била је конструкција *стати + глаголска (апстрактна) именица*, коју још Б. Даничић у својој Србској синтакси, истина сасвим узгредно, повезује са конструкцијама без ингресивног елемента. Она се, у различитом значењу, што није битно за ову анализу, јавља са две могућности остварења —

(а) са логичким субјектом у облику акузатива:

Стаде их дрека. — Стане ме помагања и плач. — Стаде писка јадне калуђере. — Стани смијех везирске ризале. — Фиска стоји младе убојнике (Rječnik JAZU 67, Zagreb 1956, под *stati, b. ii*; Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 407) —

— када се стање означено апстрактном именицом приписује појму с именом у акузативу; и

(б) са субјектом у облику номинатива:

Зач мен зла остала ста трјеска у мени. — Стаде громња по бијелој кули. — И толик ста вапај по војски и бука и клапат, ста ромор и зука. — И све земље ту ста јека. — Стаде плач и јаук. — Стаде вика (Rječnik JAZU 67, 1956, под *stati, b. ii*). — Кад наједном шапат ста по вароши (Хр 40) —

— када се као граматички субјекат јавља стање означено апстрактном именицом.

Већ структуре са логичким субјектом у облику акузатива, приказане у групи (а), уз ингресивно-инхоативни чинилац *стати* обележене су релативно слободним присуством глаголских (апстрактних) именица које не означавају само унутарња расположења. То јест, имамо и: *дрекa, плач, писка, смијех*. Даље, за шумадијске говоре испитивачи наводе примере: *Жену стаде кукњава. — Дете стоји вриска. — Жене стоји ври-*

ска, уз констатацију да се акузатив „редовно јавља у иницијалном положају, а да је ингресивни глагол радије у презенту”⁵. То је важно и због проширења категорије апстрактних именица, и због судбине ингресивног елемента, јер се он замењује неутралном категоријом презента, одн. било којег другог облика глагола *јесам* (*бити*), и због тога што претпостављеној фази у целом развоју даје дијалекатску, дакле — стварну и историјску основу. А поготову се то може лако утврдити за конструкције наведене у групи (б): *треска, громња, бука, вика...* Отуда — преко квантума ове граматичке групе, која је тесно везана са првом због идентичности структуре у основном смислу (стаде /га/ дрека : стаде дрека) — и појава јачања конструкције са акузативом као ознаком логичког субјекта али без елемента ингресивности, одн. инхлативности, тј. структуре као: *предосећање ме, нада ме, глад ме* итд. Тај елемент, као формална ознака, и није неопходан: „језа ме стоји” потпуно је идентично са „језа ме”, а његово испадање омогућују закони симетричности у раду језичке свести.⁶ Као што додавање секвенци у извођењу:

„жеља ме” → „(1)дивља (2) која жеља ме”

— приближава примарну структуру облицима који проширују лексичке границе апстрактних (глаголских) именица, тако и одузимање секвенце у процесу приказаном извођењем:

„језа ме стоји” → „језа ме”

— сада са опозитне стране, приближава исту структуру уобичајеном, и обичном за језичко осећање, типу устаљеног израза. Једина „нова” тековина, ако су примарни облици „затечени”, заправо је продуктивност или способност генерације, што значи ослобађање дате структуре од лексичких ограничења.

Др Живојин Станојчић

⁵ И. Стевовић, *Две сродне синтаксичке конструкције*, НЈ н. с. XVI, св. 1—2, Београд 1967, 82.

⁶ Управо је настанак ингресивне конструкције са *стати* (*стаде говорити*), са деловима значењски опозитним, и подстакао лингвисте да установе овај систем у језичкој свести. В. М. Павловић, *Глагол стати и семантичка супротност уз инфинитив*, НЈ н. с. XVII, 1—2, Београд 1968, 10—22.